

تحوالات تاریخی قزوین در روزگار قاجار

داود الهی

سرشناسه	الهی، داود، ۱۳۶۴-
عنوان و نام پدیدآور	تحولات تاریخی قزوین در روزگار قاجار/ داود الهی.
مشخصات نشر	تهران: نشر مورخان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۲۹۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۹۵۱۶۲-۹-۴
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص. ۲۶۴-۲۷۵.
یادداشت	نمایه.
موضوع	قزوین -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق. - ۱۴
موضوع	Qazvin (Iran) -- History -- 19 - 20th centuries:
موضوع	ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
موضوع	Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925:
رده بندی کنگره	DSR۲۱۱۳ / ۸ الف ۷۴ ز / ۱۳۹۸
رده بندی دیسک	۹۵۵ / ۳۶۱
شماره کتابخانه	۵۶۲۷۲۳۷

تحولات تاریخی قزوین در روزگار قاجار

داود الهی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۸

طراحی جلد: فرود عباسی

صفحه آرائی: امیر نیکبخت

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۴۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۱۶۲-۹-۴

وب سایت: www.movarekhan.com

ایمیل: movarekhan.publication@gmail.com

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است و براساس قانون کپی رایت هرگونه سوءاستفاده از طریق مراجع قانونی پی گیری می شود.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۸
مقدمه.....	۱۳
نقد منابع و مآخذ.....	۱۶
ناسخ التواریخ.....	۱۶
روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه.....	۱۸
روزنامه خاطرات عین السلطنه.....	۲۱
شرح حال عباس میرزا ملک آرا.....	۲۵
قصص العلماء.....	۲۷
تاریخ نظم ناصری (اعتمادالسلطنه).....	۲۹
روزنامه خدایت بصرالملک شیانی.....	۳۰
فصل اول: نظریات اجتماعی بر اوضاع طبیعی و رویدادهای سیاسی و اجتماعی قزوین	
قبل از قاجار.....	۳۳
ریشه تاریخی نام قزوین.....	۳۴
جغرافیای قزوین.....	۳۶
آب و هوا و چگونگی تأمین آب.....	۳۸
نظری اجتماعی به تاریخ قزوین از ورود اسلام تا کارآمدن آقا محمد خان.....	۳۹
فصل دوم: قزوین در دوره آقا محمد خان قاجار تا آغاز سلطنت ناصرالدین شاه	
۱۲۱۰-۱۲۶۴ ه.ق).....	۵۱
تحولات قزوین در عصر سلطنت آقا محمد خان (۱۲۱۰-۱۲۲۰ ه.ق).....	۵۲
حکمرانی محمدعلی میرزا دولتشاه در قزوین.....	۶۲
حکمرانی علی نقی میرزا رکن الدوله.....	۶۵
قزوین در عهد حکمرانی بدیع الزمان میرزا (۱۲۵۲-۱۲۵۰ ه.ق).....	۸۲
قزوین در دوره بهرام میرزا و حمزه میرزا از ۱۲۵۳ ه.ق تا پایان حکومت محمدشاه.....	۸۳
جریان شیخیه و مسائل مربوط به آن در دوره محمدشاه.....	۸۹
فصل سوم: قزوین در عهد ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ه.ق).....	۹۵
اوضاع سیاسی قزوین در عصر سلطنت ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ه.ق).....	۹۶
چگونگی اداره ایالات در دوره قاجار.....	۱۰۱
حکمرانان قزوین در عهد ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ه.ق).....	۱۱۲
اسکندر میرزا (۱۲۶۴-۱۲۶۸ ه.ق).....	۱۱۲
خسرو خان والی (۱۲۶۸-۱۲۷۰ ه.ق).....	۱۱۵

۱۱۶	سیف‌الله میرزا (۱۲۷۰ - ۱۲۷۱ هجری قمری)
۱۱۷	عبدالصمد میرزا عزالدوله (۱۲۷۱ - ۱۲۷۷)
۱۲۲	امیر اصلان خان مجدالدوله (۱۲۷۷ - ۱۲۷۷ ه. ق)
۱۲۶	محمدتقی میرزا رکن الدوله (۱۲۷۸ - ۱۲۸۲ ه. ق)
۱۲۷	سلطان احمد میرزا عضدالدوله (۱۲۸۲ - ۱۲۸۴ ه. ق)
۱۲۸	حکمرانی فیروز میرزا نصرت الدوله فرمانفرما (۱۲۸۴ - ۱۲۸۶ ه. ق)
۱۲۹	محمد رحیم خان علاء الدوله امیر نظام (۱۲۸۶ - ۱۲۸۸ ه. ق)
۱۳۲	غلامحسین خان سپهدار (۱۲۸۸ ه. ق - ۹)
۱۳۳	الاقلی خان ایلخانی (۱۲۸۹ - ۱۲۹۰ ه. ق)
۱۳۵	سلطان احمد میرزا عضدالدوله برای بار دوم (۱۲۹۲ - ۱۲۹۷ ه. ق)
۱۳۸	حاج میرزا حسین خان مشیرالدوله سپهسالار (۱۲۹۷ ه. ق)
۱۴۱	علاء میرزا ملک آرا (۱۲۹۸ - ۱۳۰۱ ه. ق)
۱۴۹	زارضا بن السلطنه (۱۳۰۱ - ۱۳۰۲ ه. ق)
۱۵۳	میرزا حبیب مشیرالدوله (۱۳۰۴ - ۱۳۰۷ ه. ق)
۱۵۶	حسین خان متمدن ملک (۱۳۰۷ - ۱۳۰۵ ه. ق)
۱۵۹	سعد السلطنه مرتبه اول (۱۳۰۷ - ۱۳۰۹ ه. ق)
۱۶۸	حکومت حسام السلطنه (۱۳۱۰ - ۱۳۰۹ ه. ق)
۱۶۹	حکومت مجدد سعد السلطنه (۱۳۱۰ - ۱۳۱۰ ه. ق)
۱۷۳	فصل چهارم: قزوین در عهد مظفرالدین شاه قاجار (۱۳۱۳ - ۱۳۲۲ ه. ق)
۱۷۴	اوضاع سیاسی، اجتماعی قزوین در دوره سلطنت مظفرالدین شاه (۱۳۱۳ - ۱۳۲۴ ه. ق)
۱۷۷	حکمرانی عبدالصمد میرزا عزالدوله برای بار دوم (۱۳۱۵ - ۱۳۱۶ ه. ق)
۱۸۶	حکومت صدق الدوله (۱۳۱۶ - ۱۳۱۵ ه. ق)
۱۸۷	حکومت بدیع الملک - میرزا اعتماد الدوله (۱۳۱۹ - ۱۳۱۶ ه. ق)
۱۸۹	حکومت سلطان محمد میرزا سیف الدوله (۱۳۲۰ - ۱۳۱۹ ه. ق)
۱۸۹	میرزا صالح خان کلانتر تبریزی (سالار اکرم) (۱۳۲۰ - ۱۳۲۴ هجری قمری)
۱۹۵	فصل پنجم: روند تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی قزوین در عهد قاجار (۱۲۱۰ - ۱۳۲۲ ه. ق)
۱۹۶	روند تحولات اقتصادی و اجتماعی قزوین از دوره آقامحمدخان تا نهضت مشروطه
۲۱۱	پست و تلگراف
۲۱۸	راه‌ها و حمل و نقل
۲۳۲	تجارت و بازرگانی
۲۴۰	مدرسه امید قزوین

پیوست ۲۲۹

کتابنامه ۲۵۰

الف) منابع ۲۵۰

ب) تحقیقات و پژوهش‌ها ۲۵۴

ج) سفرنامه‌ها و خاطرات ۲۵۷

د) روزنامه‌ها ۲۶۰

ه) مقالات و مجلات ۲۶۰

و) اسناد ۲۶۱

ز) دایره المعارف ۲۶۱

پیوست تصاویر ۲۶۲

نمایه ۲۷۹

پیشگفتار

شهر قزوین در گذشته دور در چهارراه ارتباطی شاهراه‌هایی قرار داشت که از شرق به غرب و شمال به جنوب امتداد داشتند و همین موقعیت ممتاز را باید یکی از مهم‌ترین عوامل شکاگیری برنامه حیات این شهر در طول تاریخ به حساب آورد. مسئله رفت و آمد کاروان‌های تجاری، خود عاملی در زمینه ایجاد واحدهای شهری و گسترش آن گردید. به تدریج با افزایش گشتن تعداد و طول مدت اقامت کاروان‌ها، بازارهای بزرگی به وجود آمد و فزاینده علاوه بر محل استراحت کاروان‌ها به محلی برای داد و ستد تبدیل شد و در نتیجه به سرعت رشد روزافزون آن فراهم آمد. گذشته از عامل موقعیت جغرافیایی منطقه قزوین، با مسیری که بازرگانی شمالی، جنوبی و غرب، می‌توان بضاعت‌های آن را در آن داد و عدا و علوفه برای کاروان‌ها و مسافران، به عنوان یک عامل مؤثر دیگر در این زمینه به شمار آورد. از یاد نبریم که این موقعیت مناسب، گذشته از جنبه‌های مثبت و سودآور مشکلات و ناراحتی‌های بسیاری نیز برای ساکنان منطقه در طول تاریخ به همراه داشته است؛ زیرا که از مسیر همین راه‌های بازرگانی، هجوم‌های مکرر بر آن‌ها وارد گشته و لطمات بسیار دیده‌اند. این وضع تا دوران معاصر نیز ادامه داشته، چنانچه در جریان جنگ جهانی اول و دوم و هجوم ارتش‌های تجاوزگر روس و انگلیس به ایران، مردم قزوین و روستاهای منطقه که در مسیر آن تجاوزگران قرار داشتند، خسارات

بسیاری متحمل شدند. این شهر از جمله ایالت‌هایی بود که هر چه از زمان تأسیس سلسله قاجار سپری می‌شد بر اهمیت سیاسی آن نیز افزوده شده و در ردیف ایالات مهم کشور قرار می‌گرفت، به گونه‌ای که غالباً شاهزادگان درجه اول قاجاری هم چون امیراصلاح‌خان مجدالدوله، فیروزمیرزا نصرت‌الدوله فرمانفرما، الله‌قلی‌خان ایلخانی، محمدتقی‌میرزا رکن‌الدوله و... به حکمرانی این شهر منصوب می‌شدند. که البته اکثریت آنان به جز پر کردن جیب خود و کسب مداخل بیشتر به چیز دیگری نماندند؛ لذا با برقراری مالیات‌های سنگین بر مردم تلاش می‌کردند باجی را که برای به دست آوردن سمت حکمرانی ایالت قزوین به مرکز پرداخته بودند به‌برابر نمایان. هرچند در میان حکمرانان منصوب‌شده شهر قزوین کسانی مانند، میرزا صالح کلاسر تبریزی معروف به سالار اکرم نیز بودند که وجدان کاری را با حس وطن‌دوستی در نیم‌آمیخته، برای سامان دادن به امور ولایت قزوین از جان می‌کوشیدند.

از آنجایی که در این زمان هیچ گونه اصول و مقررات مدون به‌عنوان دستورالعمل برای حکام و فرمانروایان وجود نداشت، مرده‌های مختلف از جمله قزوین در معرض انواع اجحافات قرار داشت. به گونه‌ای که هر از چندگاهی در ایالتی چون قزوین، افرادی همچون سعدالسلطنه به چنان جایگاهی در سیستم اداری ایالت دست می‌یافتند که حتی بعد از عزلشان چیزی از نام و اثرشان کاسته نمی‌شد، این شخص که مدارج ترقی خود را از سمت مدیریت راه شوسه قزوین - تهران آغاز کرده بود در اندک مدتی به چنان جایگاه و نفوذی در شهر رسید که دست‌یافت که برخی از حکمرانان قزوین همچون سلطان‌احمد میرزا عضدالسلطنه و عباس میرزا ملک‌آرا به جهت اعمال نفوذهای او عملاً چیزی بیش از حکام اسمی قزوین نبودند. - راکه تمام امور شهر در دست آقا باقر سعدالسلطنه بود با این شخص که چندی در سمت او در آن واحد عهده‌دار بود، در زمینه برقراری ساختارهای خدماتی شهر قزوین همچون ساختن سرای سعدالسلطنه برای تسهیل در امر دادوستد و یا مهمانخانه بزرگ قزوین که به واسطه توسعه راه شوسه قزوین - تهران ساخته شد خدماتی را نیز صورت داد. در دوره آغازین سلطنت قاجار زمام تجارت داخلی ایران در دست تجار و

بازرگانان داخلی کشور بود، لیکن به زودی با نزدیک شدن به اواخر قرن نوزدهم میلادی با بسط نفوذ و قدرت عمده استعماری در ایران یعنی روس و انگلیس، تجارت خارجی ایران به طرفه‌العینی به دست این دو قدرت، عملاً رو به نابودی نهاد و تجارت، بازرگانی و بازارهای داخلی ایران با ورشکستگی مواجه شدند.

این در حالی بود که ایران با اقتصاد کشاورزی سنتی خود وارد عرصه‌ای گردید که عملاً مجالی برای حضور در یک چنین فضایی نداشت؛ حاصل آنکه گسترش تجارت جایید با اروپا، سیستم تجاری سنتی ایران را دگرگون کرد و با این که در آغاز سده نوزدهم، ایران از اقتصاد جهانی کاملاً برکنار و جدا بود در پایان سده، کاملاً در مسامغام با شبکه بین‌المللی قرار گرفت. توسعه تجارت اروپا با ایران از نظر اقتصادی به این ایران بود چرا که ایرانیان از لحاظ علمی و صنعتی از اروپائیان عقب‌تر بودند و در نتیجه، محصولات ایشان قادر به رقابت با تولیدات خارجی نبود. حاصل این تجارت، ورشکستگی و از بین رفتن صنایع داخلی ایران بود؛ این رویه به ویژه بعد از پایان الحاق آسیای قاز به روسیه در طی جنگ‌های ایران و روس شدت گرفت. روس‌ها که خواهان دسترسی یافتن به شریان عمده تجارت و ثروت عظیم خلیج فارس و هند بودند با پیروزی در جنگ بر شاهراه‌های اصلی قفقاز مسلط شدند، لذا دولت روسیه بعد از برقراری نفوذ و تسلط خود در قفقاز برای رقابت و ممانعت از دایر بودن راه ترانزیت طرابوزان قزوین، محدودیتی وضع کرد و با ایجاد راه‌های شوسه در داخل کشور، تمام تجارت ترانزیت را که سابقاً از طریق آسیای صغیر به عمل می‌آمد به طرف خود جلب نمود و در نتیجه تمام تجارت شمال ایران از اواسط قرن نوزدهم در اختیار و تسلط کامل دولت روسیه قرار گرفت.

تجارت و بازرگانی به طور عمده در شهرها متمرکز بود؛ در ولایت قزوین نیز تنها یک مرکز شهری وجود داشت که به دلیل موقعیت مناسب جغرافیایی و قرار گرفتن بر سر راه‌های مواصلاتی و بازرگانی به واسطه تجاری نواحی شرقی و غربی ایران و هم چنین مناطق شمالی و جنوبی تبدیل شده بود و از دوران گذشته جزء مراکز مهم تجاری و بازرگانی محسوب می‌شد که بیشتر محصولات کشور از این راه به قفقاز صادر می‌گردید. لذا در این زمان و با توجه به تسلط روس‌ها در قفقاز می‌توانست به

ایفای نقش کلیدی در تجارت خارجی روسیه پردازد. با وجود این، قزوین به دلیل این که در مسیر تجاری روسیه و دیگر کشورها از طریق دریای خزر و بندر طرابوزان به تبریز و تهران و دیگر مناطق قرار داشت، تغییرات مهمی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی آن ایجاد شد و دوشادوش پایتخت از نمادهای جدید تمدنی غرب همچون پست و تلگراف و توسعه راه‌ها و بازرگانی تأثیر پذیرفت.

نظام پستی دوره قاجاریه علاوه بر ارسال مکاتبات، انتقال بار و حمل مسافر را هم بر عهده داشت و به همین جهت، بخشی از این نظام شامل وسایل نقلیه مانند رشتک، کالسکه، گاری و اسب می‌شد که با توجه به موقعیت مواصلاتی شهر قزوین، تمام راه‌ها و فواصل در این شهر اصلاح گردید و برای رفاه حال مسافرینی که مسافر را شوش، قزوین، تهران بودند مهمانخانه به سبک مهمانخانه‌های بزرگ اروپا بنا گردید تا در صورت نیاز به خدمات مفید واقع گردد.

در اینجا ذکر یک توضیح لازم به نظر می‌رسد: کتاب پیش‌رو برگرفته از رساله کارشناسی ارشد نگارش‌شده بوده و بدالبته بعد از اضافات بسیار و تجدیدنظرهای متعددی که گنجاندن آن‌ها را به سبب فواید و منافع برخی محدودیت‌ها مقدور نشد به‌ویژه نقد منابع و مآخذ و از همه مهم‌تر، ابدی اسناد انتشار نیافته به چاپ می‌رسد. در پایان برخورد لازم می‌دانم تا از زحمات و مساعدت‌های اصحاب فضل و دانش خاصه اساتید عالی‌قدر دکتر ذکراه محمد، دکتر محسن بهشتی سرشت که همواره با دانش خود، راقم این سطور را مورد عنایت و راهنمایی قرار داده‌اند تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از همسر عزیزم که همواره مدبر و پایه‌داگری نگارنده بوده‌اند نیز بسیار سپاسگزارم.

بی‌شک تشویق و پیشنهادهای مکرر این دوستان و نیز علاقه به حوادث و تحولات تاریخ استان قزوین بود، که موجب ادامه و انجام کار جدید توسط این حقیر گشت. انجام چنین مهمی، سخت نیازمند فرصت کافی و وافی و نیز یاری دوستان بود که به فضل خداوند کریم به بار نشست؛ علی‌رغم تلاش و کوشش و تجدیدنظرهای بسیار در تألیف این اثر، نواقص و کمبودها از دیده اهل پژوهش به دور نخواهد ماند و نگارنده مسئولیت تمامی نواقص موجود را با جان و دل پذیرفته و بی‌صبرانه در انتظار

۱۲/ تحولات تاریخی قزوین در روزگار قاجار

دریافت نظرات اصحاب علم و دانش است.

دیده بدیین بیوشان ای کریم عیب پوش
زین دلیری‌ها که من در کنج خلوت می‌کنم
"حافظ شیرازی"

پاییز ۱۳۹۸

قزوین

www.ketab.ir